

# Bence Erika

## Alkotás háború idején

Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában

A James Bond-legenda a befogadó előtt nyíló lehetséges értelmezési horizont. *My name is Bond. James Bond.* Lovas Ildikó regényének legelején, magyar fordításban kissé sután hangzik a szállóigévé vált mondat, ugyanakkor a séma lebontását jelző első nyelvi megnyilatkozás. Az író ugyanis a filmipar teremtette szuperhős legendájának valóságra fordításával, objektív kötődéseinek megteremtésével alkotja meg a jelen (pontosabban a kilencvenes évek) történéseinek múltbeli értelmezési távlatát.

A regénybeli álomhősnek szabályos, jól követhető biográfiája van: a James Bond fedőnév, igazából Duško Popovnak hívják, 1912-ben született, anyanyelve szerb, gazdag polgári családból származik, ami lehetővé teszi számára, hogy Berlinben építészhallgatóként – a nőkben és a szerencsejátékokban rejlő lehetőségeket kutatva – az aranyifjak gondtalan életét élje. Eva Braunnal egy fényképészműteremben ismerkedik meg: a hírhedt szerelmi háromszögben ő a „nevető harmadik”; a találkozásai alkalmával titokban – zsebből, szöveten át – készített valamennyi fotója ma zárolt dokumentum. Először az Abwehr szervezi be 1940-ben, de kiábrándulva a náci hatalomból („...aki úgy bánik a nőkkal, ahogyan a náci, az minden gonoszságra képes.”, 35.), az angoloknak kezdett dolgozni. Megváltoztathatta volna a világtörténelem alakulását, ha Churchill komolyan veszi – láthatatlan tintával írt – jelentését 1941-ben, miszerint „a japánok az év vége előtt meg fogják támadni Pearl Harbort” (9.), vagy teret szentel azon figyelmeztetésének, mely szerint „a németek által »tűlfűtött gőzkazánnak« nevezett területen – ez Szerbiát jelentette – egyre jobban és ügyesebben szervezkedő vezető, akit barátai és elvtársai Tito fedőnévvel illettek, korántsem csak antifasiszta háborúra készül (...) célja ... a kommunizmus” (10.). Tudjuk még róla, hogy találkozott Draža Mihailović csetnikvezérrel, akit mocskos gyilkosnak tartott, s erről az angolokat is meggyőzte. Megtudjuk, hogy 1944-ben Bácskában tartózkodott azzal a feladattal, „hogy felmérje a szovjetek előrenyomulásának ütemét” (42.), jelentést tett a partizánok magyarok soraiban elkövetett vérengzéseiről, de a szövetségesek nem tartották fontosnak a beavatkozást. Egy évvel élte túl „az általa annyira megvetett Walter marsallt” (35.), akivel és partizánjaival szemben lényegi kifogása ismét az volt, „nem tudnak bánni a nőekkel” (19.). S aki *nem tud bánni a nőekkel*, mindenre képes...

Sok minden kiderül hát a híres ügynökről: háborús kémetvékenységéről és szerelmi kalandjairól. A *Kijárat az Adriára* mégsem kém-történet, és – bár az alcím és a regénykezdet is ezt sugallja – nem is James Bondról szól. S noha a háborún kívül alig van más tere, illetve kerete, nem is háborús regény. Pontosabban, Lovas Ildikó regénye kétszólamú alkotás, s ebből az egyik szólam kétségkívül az ügynökleghenda balkáni változatát közreadó elbe-

szelőé. A James Bond-történet azonban mindvégig megmarad háttérnek, olyan kontextusnak, amelyben a másik, az alkotói én-történeteket a műalkotás reflexív tartalmaival vegyítő narrátor története jobban látható/értelmezhető. A két történetet egymásra vetítő, diszkurzív viszonyba állító legfontosabb jelentések a *tengerszimbólum*, valamint a *háború* és az *alkotás* egyidejűségének problematikája.

A tenger, amelybe James Bond fejest ugrik a regény elején (s a továbbiakban is többször) az élet megélhetőségének a háborútól elvont változatát jelenti/jelenthetné. Lovas Ildikó számára is, akinek a tenger-toposzt kiemelő, azt központivá szervező regénye ugyancsak „fejesugrás”: elmerülő *megmártózás a vajdasági magyar irodalomban*, amelynek íróit – egy ideig legalábbis azt hitték (hittük?) – „az különbözteti meg a magyarországiaktól, hogy az előbbieknél van tengerük” (52.). A tengerparton időző szuperügynök virtuális életrajza kivezet – nem jelentéktelen mozzanat, hogy a „bércecs Balkán” háborúkat izzó világából – a tengerre, amelynek látszatismerőssége, -otthonossága azt az illúziót keltette – írókban leginkább –, miszerint háború nélkül is lehet élni és alkotni. Ezt az illúziót („*kicsi tengerek*”-et) tükrözik vissza, közvetítik a családi fotók, képeslapok és szentes emlékképek („...*anyám és apám áll a teraszon hajnali órán, nézik a napfelkeltét.*”, 62.), s ezt jelöli a vajdasági magyar irodalom hamis öntudatát kifejező: „*a tengerhez kapcsolódó mondat*” (60.). Amely lassan vált szégyenné. Vagyis „*eleinte hihetetlen volt*” (60.). Még előbb pedig suttogással rejtett titok: hogy Abbáziáról „*azért látszik, ki építette*” (61.). Az illúzió kendőzetlen szégyenné – azon megsemmisítő felismeréssé, miszerint a tenger-jelentés egyúttal háborús térjelentés is, fegyencsízget-jelentés (Goli Otok), bosszú- és megtorlás-történetek színtere, hazugság és önccsalás –, akkor vált, amikor „*a Horvát Nemzeti Gárda körülfogta a Jugoszláv Néphadsereg kaszárnyáját Gospióban, Dél-Horvátországban, ahol a várakozás csakhamar harcra torkollott és elpusztította a város nagyrészét*” (61.). Az út a tengerre ma tragikus szembenézés az élet/alkotás háborúmentességéről szóló hazugsággal. „*Bosznián át leautóznai a tengerpartig*” – hangzik el többször is patetikus hangsúllyal a regény utolsó fejezetében, ami – mármint az ismétlésből eredő színpadiasság – kicsit le is rontja a mikrorészletekből, töredékekből, epizódokból, vendégszövegekből és jelölt/jelöletlen idézetekből („...*kicsi mozzanatokkal dolgozunk, nem széles ecsetvonásokkal.*”, 195.) építkező jelentés-hatást: azt a térjelentést, miszerint *itt nincs élet és alkotás háború nélkül*.

Hogyan ugrik fejest Lovas a vajdasági magyar irodalomba? Egy ellenregénnyel. Mondjuk úgy, mint ahogy van ellentengernagy. Ami semmilyen komolyabb ellentétet nem jelöl. Mint ahogy Lovas regénye sem *A kitömött madárral szemben*, ami egyik legfontosabb praetextusaként értelmezhető: az a *tenger-regény*, amelynek létrejöttékor még hinni lehetett abban, hogy *van élet háború nélkül egyenlő van kijárat a tengerre*. De Lovason már „*kifogott*” ez a tenger-jelentés. „*Kifog rajtam ez a tenger-ügy. Meddig volt a bácskaiaknak tengerük, mikortól nincs, vagy fordítva, és előlről. Annyiszor körbejártam, annyi felől. Megannyi apróságba, részletbe belelesve, hogy végül az egészből semmi ne kelljen. (...) Csakhogy a metaforák visszacsapnak. Fejbe vágnak, hálátlan dögök. (...) Ha volna kijáratom, ahogy a filmekben: beülünk az autóba, egy-két óra, és már le is értünk a tengerpartra. Mert akkor, ha lenne, így mondanánk csak: tengerpart.*” (268.)

A részleteken van a hangsúly, a „*kicsi mozzanatok*”-on. Amelyek „*kicsi tengerek*”: töredékes megvalósulásai a háborútlan életnek, s egy új (ellen)tenger-regénynek. Elsősorban legendákban és irodalmi szövegekben érhetőek tetten. A James Bond-kontextus mellett pl. a mártír irodalmár Mayer Ottmár történetében, akinek özvegye kedvéért – az írói fikció szerint legalábbis – érkezik a szuperkém Bácskába. Vagy ott van a hithű kommunista írónőében, aki vonalassága ellenére mégis egyetlen volt, aki szóba állt a fegyencsízgetről hazatért pályatársakkal. S családi magánmitológiák tipikus Bácska-történeteiben is ott vannak az elveszett kicsi tengerek. Ezekre a – még veszteségeikben is szabad és levegős

– történetekre tespedt rá a kilencvenes évek köddé vált tenger-mondata: a háborúk, népirások, kétes forradalmak és bombázások kompromittálta mondat.

James Bond számára az alkotás – nem elsősorban botrányos szexuális szokásai (csúfnéve: Tricikli) miatt – akár Giacomo Casanova számára: maga az élet; a szó szerint értendő *életmű*. Az élettel írt mű. Ennek az életnek pedig legfontosabb tartalma a szerelem. Mint Lovas regényének is. *Élet és alkotás háború idején*. Pedig jó volna a kettőt különválasztani: „Mert nincs ebben választás. Én például nagyon szeretném, ha volna nekem mint angolnak – ezt szoktam játszani, van hozzá kockás plédem, lámpaernyőm és egy könyvem, *Vidéki ház a címe, onnan lesem a sápadt napfényt – tengerem. De nincsen.*” (268.) Nincs választás. E térségben akkor is háború van, ha éppen nincs. Mert pl. „*Bosznián át [kell] leautózni a tengerpartig, s közben nem tehetünk úgy, mintha elfelejtettük volna, nem viselkedhetünk úgy, mintha nem az ellenség oldaláról jöttünk volna, nem érezhetünk úgy, mintha bűnösök lennénk, nem játszhatjuk azt, hogy amiben felnőttünk, rendben volt.*” (271.) A vajdasági magyar író ezért ma már saját illúzióiban sem hisz: mondjuk egy olyan mondatban, miszerint van tengerünk. Ha nincs. S a XX. században nem is volt. Csak háború volt. Szerelem volt. Írás volt.

Aki ex-jugoszláv, vajdasági és magyar, érti ezt. Aki meg nem, annak ott van a James Bond-történet. A párhuzamos létforma. Az életmű, mely megváltoztathatta volna a világtörténelmet, ha... S a vajdasági magyar irodalom is más lett volna, ha. Ha lett volna tengere. De nem volt.

Mi közöm nekem, mint az/egy akármilyen olvasónak ehhez a regénhez, ha, mondjuk, soha nem hittem a tenger-történetekben? Nem azért, mert olyan okos vagyok, csak – akár Lovasnak –, már nem is volt alkalmam hinni benne. Meg sem próbáltam. Mindig vonatokban gondolkodtam. (Nekünk vasútunk volt/van. Keresztül-kasul a XX. századon. Bele a háborúkba, ki a háborúkból. A vonat itt a halál-tér!) Többek között most ezért nincs „kicsi tengerem”. Lovas meg jó regény(e)ket küzdött ki belőle.

Azért mégsem mondanám, hogy nincs semmi közöm ehhez a regénhez. Névtelenül lépkedem benne. 1985-ben, gyalog, át a határon. Amikor Lovasnak Szegeden azt mondták, hogy *a női fehérenemű az bugyi*. Én úgy emlékszem, hogy *női nadrág* volt a leszólt, bugyira javított kifejezés. S inkább nevetett az elárusító. Hogy itt van ez az *odaáti* kislány, aki még azt sem meri kimondani, hogy bugyi. Nemhogy lovaglás. (Igaz, ez a határon volt.) S nem is volt olyan metszően éles a hang, mint ahogy azt az elbeszélő közvetíti. De ez nem változtat semmit a regény jelentéseiben, mert lehetett volna. Más kérdés, hogy megére-e ez egy vissza-visszatérő, kiemelt bekezdést, egy valóságos jelentéssort a regényben? Ráhagyjuk, hogy igen. Viszont: harminc oldalon át nyöglődni azon, hogy elég jó nő-e az elbeszélő? S hogy hol a helye a tigrismintás fürdőruhát viselő szexbombákhoz viszonyítva? Mert mit mondhat erre a „jó olvasó”? Jó nő vagy, Lovas! Középpályás! Hajrá!

A kolofonban meg azt olvasom, hogy a fedőlapon látható fotó Z. I. munkája. Mázhim van. A fotóst is ismerem. Nem emlékszem rá, hogy ezt a képet ő készítette volna. De, ha jobban megnézem a vízbe ugró nő képét, lehet, hogy az rajta az én régi fürdőruhám. Akkor meg tényleg igaz a kép. Egyébként nem szeretem a könyv külformáján az ilyen direktiséget. Fejesugrás a tengerbe. Fejes az irodalomba: megváltani a vajdasági magyar irodalmat. Egy kölcsönvett fürdőruhában?

(Kalligram, 2005)